

Woord vooraf

Dit winternummer van *Documenta* biedt u naar goede gewoonte een mooie portie lectuur voor koude dagen. Geen ‘lekker ontspannende lectuur’ om zomaar even tussendoor te lezen, als vlucht uit de werkelijkheid, maar bijdragen met diepgang. De theatermakers en kunstenaars die in de verschillende bijdragen aan bod komen, reflecteren immers ook op een niet altijd even rooskleurige realiteit en actualiteit.

Op het huidige migratiebeleid, bijvoorbeeld, dat de voorbije jaren veel strenger werd in Europa en België. Met de invoering van de zogenaamde *smart borders* is de controle aan de EU-buitengrenzen verscherpt. Op Belgisch niveau is de integratievereiste in de vreemdelingenwet opgenomen en werd de nieuwkomersverklaring geïntroduceerd. De administratieve bijdrage voor ‘vreemdelingen’ is sinds maart 2017 opgetrokken van maximaal 215 euro naar maximaal 350 euro. En een wijziging op federaal niveau maakt het voor gemeenten mogelijk om een heffing van maximaal 50 euro te vragen voor het vernieuwen, verlengen of vervangen van bepaalde verblijfsvergunningen.

Volgens sommigen is dankzij het scherpere migratiebeleid het aantal asielaanvragen in Europa en België gedaald (J.N.S., “Lichte daling”). Is dat een goede evolutie? Laat ons vooral in het achterhoofd houden dat de weersomstandigheden doorgaans minder gunstig waren, zodat de oversteek van de Middellandse Zee nog gevaarlijker was. Volgens Myria¹, het Federaal Migratiecentrum, daalde het aantal migranten en vluchtelingen die de Middellandse Zee overstaken met 64%: van 1.014.973 in 2015, naar 362.376 in 2016. Tegelijkertijd nam het aantal doden en vermisten toe: van 3771 in 2015, naar 5096 in 2016. Dat betekent meer dan een verdrievoudiging van doden en vermisten in verhouding: van 0,4 voor elke 100 aankomsten in 2015, naar 1,4 in 2016. Ik ben doorgaans geen voorstander van statistieken en cijfers, omdat ze een ongrijpbare complexiteit van lijden schijnbaar begrijpelijk voorstellen, maar deze cijfers zijn gewoonweg onthutsend confronterend.

In een eerste bijdrage in dit nummer peilt Famke Dhont aan de hand van de theatervoorstelling *Zielzoekers* van Mokhallad Rasem naar de ongrijpbare complexiteit van de traumatiserende impact van gedwongen migratie. Theater lijkt alvast – beter dan cijfers en statistieken – in staat te zijn een kortzichtige blik

op een complex gegeven te vermijden. De specifieke organisatie van tijd en ruimte in het asielcentrum staat volgens Dhont een ontmoeting met de ‘andere’ in de weg. In haar analyse van het residentieproject *Zielzoekers* leest ze een alternatieve organisatie van tijd en ruimte, waarin inwoners (asielzoekers), kunstenaars en toeschouwers een ethiek van wankel nabijheid kunnen beoefenen. Opmerkelijk is dat de ontmoeting mogelijk wordt doordat de live aanwezigheid en de nabijheid van ‘de’ migrant de in de media circulerende stereotypen nuanceert. Over het algemeen lijkt het dus wel of de nieuwe (sociale) media een ontmoeting van de ‘ander’ in de weg staan. Of, zoals de Noorse schrijver en ontdekkingsreiziger Erling Kagge in navolging van Heidegger al schreef:

Het is waar, hoor, wat velen zeggen, dat afstanden korter worden dankzij de technologie, maar dat is in de eerste plaats een banaal feit. Het belangrijkste punt is eerder, zoals Heidegger het formuleerde “dat de nabijheid uitblijft”. (82)

In “I Never Recognise Myself in a Picture” wijst Sophie van den Bergh op dezelfde stereotyperende en stigmatiserende kracht van het gemediatiseerde beeld en de desastreuze gevolgen daarvan voor zelfbeeld en identiteit. Ook in haar bijdrage onderzoekt ze de mogelijkheden van theater om voorbij het stereotyperende beeld te (doen) denken. Theater kan immers, zo stelt Hans-Thies Lehmann, door zijn specifieke aanwezigheid van ‘live’ lichamen op de scène een tegenwicht vormen voor het oppervlakkige gemediatiseerde beeld. In haar analyse van de voorstelling *How to Play Francesca Woodman* (Toneelgroep Maastricht 2014-2015) wil ze beide media echter niet zo diametraal tegenover elkaar zetten als Lehmann laat uitschijnen. Het gebruik van nieuwe media in theater kan immers intrinsiek deel uitmaken van een artistieke strategie die juist een alternatief kan bieden voor het oppervlakkige mediabeeld. *How to Play Francesca Woodman* handelt over de beeldvorming van de gelijknamige Amerikaanse fotografe die zelfmoord pleegde op tweeëntwintigjarige leeftijd. Niet alleen de ‘live’ gebeurtenis van theater, maar ook de specifieke beeldstrategieën die Woodman in haar foto’s aanwendde, en die op hun beurt in het theater geoperationaliseerd worden, problematiseren de oppervlakkige mythologisering rond haar persoon. Van den Bergh toont aan hoe het spanningsveld tussen ‘presence’ en afwezigheid, tussen het lichamelijke en het visuele, een al te enge beeldvorming rond het lichaam en de problematische notie van ‘identiteit’ in de (sociale) media openbreekt.

In zijn bijdrage koppelt Jay Plaat de impact van het beeld aan de notie van ritme en geluid, iets wat volgens hem veel te weinig aandacht krijgt in theater- en filmwetenschappen. Immers, beweging en geluid zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar in het ritme. Hij verruimt Gilles Deleuzes concept van de *espace quelconque* (*any-place-whatever*) met een specifieke ritmische dimensie. Hij beschrijft hoe ritme in feite de drijvende kracht is in de film *Lancelot du Lac* (1971) van Robert Bresson. Het oor wordt in die zin evenzeer aangesproken als het oog.

Thomas Crombez en Roel Vande Winkel brengen *De Wonderdokter* in het daglicht, een Vlaamse langspeelfilm van Jan Vanderheyden en Edith Kiel uit 1936. Zij onderzoeken met name de manier waarop het gelijknamige toneelstuk verfilmd werd, met dezelfde acteur in de hoofdrol. De film kon het grote succes van *De Wonderdokter* in de KNS en elders in Vlaanderen niet evenaren, maar blijft een belangrijk tijdsdocument voor de actermethoden van die tijd.

Voor de portfoliorubriek nodigde *Documenta* kunstenaar en filosoof Peter Aers uit voor een bijdrage. Peter Aers is één van de stadsresidenten van Vooruit in het jaar 2017-2018. Onder de noemer van het Stadsatelier verzamelt Vooruit kunstenaars die de stad Gent als thema gebruiken en daar – vaak via participatieve kunstpraktijken – mee aan de slag gaan in hun werk. Charlotte Dhont flankert de artistieke bijdrage van Peter Aers met een inleidende tekst over zijn werk. Als begeleider van het residentietraject bij Vooruit is zij hiervoor de geknipte persoon. Het werk van Peter Aers ontspint zich op de grens tussen performance, participatie en reflectie, en laat zich het best omschrijven als gespreksperformance. Hier word je als toeschouwer niet meegezogen in een eenrichtingsverkeer van monologen vol hoogdravende filosofische concepten, maar ben je actief betrokken in een voortdurende zoektocht naar dialoog. In deze gedeelde zoektocht ligt volgens mij wederom de mogelijkheid om voorbij stereotyperende beelden te denken.

Zo acht ook Nederlandse filosofe Tonja van den Ende een wederzijdse dialogische overdracht en de *uitwisseling* van betekenissen veel interessanter dan de monoloogvorm. In tegenstelling tot de monoloog – waarin sprake is van een overdracht en een tegenoverdracht – is de dialogische overdracht immers gebaseerd op een werkelijke verhouding tussen twee singuliere subjecten, is er sprake van “een voortdurend ‘onderhandelen’ tussen ‘ik’ en ‘ander’” (Van den Ende 150), is er een morele betrokkenheid, een wederzijds ontmoeten in

verwantschappen en differenties. In de gespreksperformances van Peter Aers word je als toeschouwer aangesproken op je vermogen de ‘andere’ te ontmoeten in de dialoog, wars van alle stereotyperende (media)beelden.

Gilles Deleuze haalt eenzelfde dialogische, intersubjectieve relatie aan in zijn beschrijving van de relatie tussen de orchidee en de sluipwesp. Beide geledingen van de relatie zijn in hun (over)leven verwickeld in een wederzijds ‘worden’ als ontmoeting van de andere, zonder zichzelf in de andere te verliezen en zonder de andere binnen zijn eigen doeleinden in te kapselen. Deleuzes begrip van ‘denken’ is intersubjectief in de zin dat het niets van doen heeft met het logocentrische, denkend vermogen van het Cartesiaanse kennissubject. Het denken moet volgens hem een creatieve daad zijn en is de tegenhanger van het herkenningsmodel; het échte denken past geen pasklare en dus begrenzende concepten toe, het échte denken verkent en ontmoet: “Penser, c’est créer” (192). Deleuze ziet het denken dus eerder als een ontmoeting dan een herkenning: “Il y a dans le monde quelque chose qui force à penser. Ce quelque chose est l’objet d’une *rencontre* fondamentale, et non d’une *récognition*” (192).

Het is interessant te lezen hoe Deleuze dit creatieve denken ook koppelt aan een denken zonder (spiegel)beeld, aan “une pensée sans Image” (202). Het denken over de ‘ander’ is dan geen denken binnen de al te gemakkelijke pasvorm van het stereotype beeld, maar houdt een zekere verwondering in, waarbij het oordeel voortdurend uitgesteld wordt. Het creatieve denken is het niet-concluderend denken, het verkennend ontmoeten in de gedachte. Het ethische aspect in de geste van de verwondering bestaat er dan in dat ze zou kunnen beletten dat we de andere (‘de’ migrant, ‘de’ kunstenaar, ...) vastpinnen op gefixeerde identiteiten, dat we het ‘andere’ labelen met vooropgestelde ideeën, dat we de ‘andere’ gebruiken als spiegel voor onszelf, als projectiescherm voor het eigen imaginaire ‘ik’.

Het *Documenta*-team wenst jullie een hartverwarmende tijd.

Christel Stalpaert

Bibliografie

Deleuze, Gilles. *Différence et Répétition*. Paris: Presses Universitaires de France, 1968.

“5. Internationale bescherming.” *Myria*, www.myria.be/files/Samenvattingsfiches.pdf

J.N.S. “Lichte daling in Europa, aanvragen in België gehalveerd.” *Het Nieuwsblad*. 16 maart 2017

Kagge, Erling. *Stilte. Jezelf staande houden in een wereld van lawaai*. Amsterdam; Bruna, 2017.

Van den Ende, Tonja. *In levende lijven: identiteit, lichamelijkeheid en verschil in het werk van Luce Irigaray*. Leende: Damon, 1999.

---

¹ Myria, het Federaal Migratiecentrum, is een onafhankelijke openbare instelling. Het analyseert migratie, verdedigt de rechten van vreemdelingen en strijdt tegen mensenhandel en mensensmokkel. Myria komt op voor een overheidsbeleid dat steunt op feitenkennis en respect voor de mensenrechten.